

STUDIA I MATERIAŁY

DOI: 10.4467/2391-890XPAH.21.009.15314

Tadeusz W. Lange
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
dr, twl@amu.edu.pl
ORCID iD: 0000-0002-0732-4820

Nieco nowego światła na niektóre z najstarszych dokumentów placówki joannitów w Poznaniu

Jak wiadomo wszystkim historykom pracującym na średniowiecznych dokumentach, odczytanie w materiale źródłowym faktycznego stanu posiadania średniowiecznych instytucji często następuje z trudnością, ponieważ beneficjenci nadań niekiedy dokonywali w nich interpolacji. Celem tej praktyki nie musiało być fałszerstwo obliczone na bezprawne wejście w posiadanie majątku, ale „legalizacja” dóbr, nabytych w taki czy inny sposób już po wystawieniu wcześniejszych dokumentów, a więc swoista aktualizacja stanu posiadania.

Jak się okazuje, od opisanej praktyki nie stronili poznańscy joannicy; można ją ponad wszelką wątpliwość stwierdzić w dwóch wczesnych, kluczowych dyplomach dotyczących uposażenia poznańskiej komandorii zakonu św. Jana Jerozolimskiego: dokumencie biskupa Pawła z 1218 r.¹, potwierdzającym szpitalnikom całość nadania z 1170 r. (tzn. zarówno wsi darowanych im przez księcia wielkopolskiego Mieszka, jak i wsi, z których od biskupa poznańskiego Radwana otrzymali dziesięciny), oraz w dyplomie potwierdzającym darowiznę Mieszka i nadającym jego uposażeniu pewne libertacje (zwolnienia) lub je rozszerzającym, a wystawionym przez jego syna, księcia wielkopolskiego Władysława zwanego Laskonogim, w roku 1225².

Dokumenty te wywędrowały z Poznania za sprawą komandora poznańskiego Zygmunta Karola Radziwiłła. Po objęciu placówki w 1625 r. książę ze zwykłą dla siebie energią jął dochodzić praw komandora do utraconych

¹ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski I*, nr 104. Oryginał zachowany w Wilnie jako F1-4.

² *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski I*, nr 117. Tekst oryginału zachowanego w Wilnie jako F1-5 dość istotnie różni się od tekstu XVIII-wiecznej kopii wydrukowanej w Kodeksie Wielkopolskim.

dóbr i przywilejów; np. wyegzekwował kwestionowane przez władze duchowne i świeckie prawo joannickiego patronatu nad kościołem w Kościanie. Przy okazji tej rewizji wywiózł z Poznania dokumenty komandorii, zapewne celem ich potwierdzenia przez króla, skutkiem czego jej najstarsze dyplomy znalazły się w Wilnie i są dziś w posiadaniu Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka), dawnej Państwowej Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich.

Oryginały nie były znane redaktorowi 1. tomu *Kodeksu Dyplomatycznego Wielkopolski*, Ignacemu Zakrzewskiemu; zamieszczone w nim teksty dyplomów pochodziły z późniejszych transumptów (dokument biskupa Pawła) i XVIII-wiecznego kopiarusza (dokument Laskonogiego).

Na początku XX w. wileńskie dyplomy zostały sfotografowane przez Stanisława Krzyżanowskiego, pracującego nad *Monumenta Poloniae Paleographica*, i jego czarno-białe zdjęcia do niedawna stanowiły jedyny dostępny przekaz źródłowy dotyczący wczesnych dokumentów komandorii poznańskiej. Siłą rzeczy te monochromatyczne wizerunki nie oddawały pewnych subtelności widocznych przy osobistym kontakcie z materiałem źródłowym. Obecnie nie jest to już niezbędne; z pomocą przyszła tu zaawansowana technika, a dostęp do cyfrowych reprodukcji wspomnianych tu dyplomów, tzn. ich kolorowych wizerunków o wysokiej rozdzielczości, pozwala rzucić nowe światło na występujące w nich interpolacje.

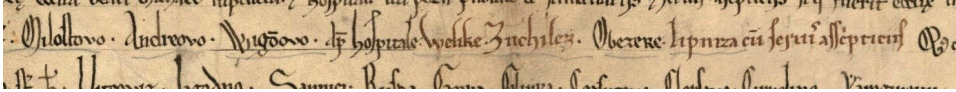
W pierwszym z omawianych tu dokumentów, wystawionym przez biskupa Pawła, nazwy miejscowości „Wielkie” i „Suchy Las” zostały wpisane bez zbytej dbałości o naśladowanie liternictwa oryginalnego dyplomu i po raz pierwszy zakwestionowane przez powojennego badacza tych dokumentów, Antoniego Gąsiorowskiego, na podstawie analizy wspomnianych wyżej czarno-białych zdjęć³.

Wymienioną w dokumencie „Lipnicę z przypisańcami” 30 lat później słusznie zakwestionował z kolei Paweł Stróżyk⁴. Badacz ten uznał zresztą za nadpisane także „Objezierze”, jednak analiza zdjęcia dokumentu biskupa Pawła wykonanego w wysokiej rozdzielczości i w kolorze pozwala stwierdzić ponad wszelką wątpliwość, że innym, gorszej jakości, a przez to mocno obecnie spłowiałym inkaustem nadpisano tylko słowa *Welike, Zuchilez i Lipniza cū servis ascripticiis*; słowo *Obezerze* natomiast nosi cechy pierwotnego tekstu. Świadczy o tym nie tylko odcień inkaustu; o zdecydowanie wydaje się tu napisane tą samą ręką co np. *M* w niekwestionowanym *Milostovo*, a występujące w tej nazwie litery *z* i *e* są bardzo podobne do analogicznych

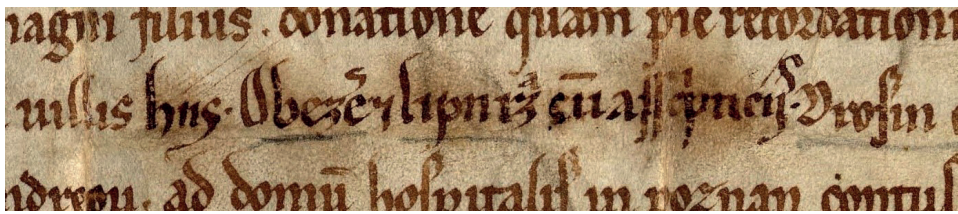
³ A. Gąsiorowski, *Najstarsze dokumenty poznańskiego domu joannitów*, „Studia Źródłoznawcze” 1963, T. 8, s. 83–95.

⁴ P. Stróżyk, *Interpolacje w dokumencie biskupa poznańskiego Pawła dla joannitów z 1218 roku*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny” 1994–1995, 2/3, s. 21–23.

znaków w innych słowach dokumentu. Tak więc wszystko wskazuje na to, że wbrew dotychczasowym poglądom Objezierze należało jednak do pierwotnego uposażenia fundacji.

Majstrowano również przy drugim ze wspomnianych dyplomów. Jego oględziny na podstawie zdjęcia o wysokiej rozdzielczości i w kolorze pozwalają mianowicie zauważyć, że nie tylko różni się od wersji wydrukowanej z odpisów w *Kodeksie Dyplomatycznym Wielkopolski* brakiem Suchego Lasu, lecz także że dokonano w nim zmian w miejscu między *villis* a *Drosin*, gdzie figuruje wciśnięta tam „na siłę”, trudna do odczytania zbitka *hiis Obeze et Lipniz(a) cūassc(r)pticii(?)*. Ten wyróżniający się na tle reszty dokumentu Laskonogiego brakiem spacji i ciemniejszym inkaustem fragment, wyraźnie nachodzący na *Drosin*, nadpisany został (albo poprawiony wskutek zblaknięcia) na zaplamieniach pochodzących zapewne z razurowania.

Jest wysoce prawdopodobne, że chodziło o zmieszczenie i „zalegalizowanie” Lipnicy tam, gdzie niegdyś było samo Objezierze, najpewniej występujące w połączeniu z *cum serviis ascripticiis*, tak jak to jest w następnym chronologicznie dokumencie poznańskim, tzn. opartym na poprzednim i podobnym w treści dyplomie wystawionym przez bratanka Laskonogiego, księcia Władysława Odonica w 1238 r.⁵ Lipnicy w nim nie ma, co wyraźnie sugeruje dopisanie jej do obu wcześniejszych dokumentów po roku 1238, a nie pominięcie jej w dyplomie Odonica wskutek „mechanicznej pomyłki pisarskiej dokonanej w którymś ze stadiów kopiowania [dokumentu KDW nr 213”, jak to ujął A. Gąsiorowski⁶. Dokument ten jest co prawda interpolowa-

⁵ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski* I, nr 213, znany, niestety, tylko z kopii transumptu Jagiełły z 1425 r.

⁶ A. Gąsiorowski, *Najstarsze dokumenty...*, T. 8, s. 87.

ny (chodzi o dodane do niego wsie, m.in. Pogorzelić⁷), ale zapewne akurat nie w tym fragmencie. Znany jest tylko z kopii transumpty Jagiełły z 1425 r.; najwyraźniej Jagielle nie przedstawiono do transumowania interpolowanego dokumentu Laskonogiego, ponieważ Lipnica była już wówczas w rękach szlacheckich⁸, być może też technicznie nadawał się lepiej do wspomnianych wyżej sugerowanych interpolacji.

Autor dziękuje Dyrekcji Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich za zezwolenie na publikację powyższych ilustracji.

Bibliografia

- Dyplomy F1-4 i F1-5 (<https://elibrary.mab.lt/>).
- Dyplomy nr 104, 117 i 213, *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski I*, Poznań 1877.
- Gąsiorowski A., *Najstarsze dokumenty poznańskiego domu joannitów*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1963, T. 8, s. 83–95.
- Gąsiorowski A., *Najstarsze dokumenty poznańskiego domu joannitów – Dokończenie*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1964, T. 9, s. 47–60.
- Stróżyk P., *Interpolacje w dokumencie biskupa poznańskiego Pawła dla joannitów z 1218 roku*, „*Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny*” 1994–1995, 2/3, s. 21–23.
- Słownik geograficzno-historyczny województwa poznańskiego*, cz. II, Poznań 1992.

Tadeusz W. Lange

Nieco nowego światła na niektóre z najstarszych dokumentów placówki joannitów w Poznaniu

Streszczenie

Digitalizacja średniowiecznych dyplomów znajdujących się w posiadaniu Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (dawnej Państwowej Biblioteki im. Eustachego i Emilii

⁷ We fragmencie *villis hiis, scilicet Oberze cum asscripticis, Wyrchuczino, Drozin cum foro et taberna, Veliko, Curenczino, Wigonovo, Milostovo, Andreievo, Pogorelicia cum naulo* za interpolowane uważa się Wierchucin, Wielkie, Kurzęcin, oraz Pogorzelić „z przewozem” (A. Gąsiorowski, *Najstarsze dokumenty poznańskiego domu joannitów – Dokończenie*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1964, T. 9, s. 51), choć tak poważna ingerencja w dokument będący, jak się uważa, w dużym stopniu kopią dyplomu Laskonogiego – gdzie „nadliczbowy” był tylko *Prerezin* – wydawałaby się zbyt oczywista. Może więc Wierchucin czy Kurzęcin (ewentualnie Wielkie), trafiły do joannitów między 1225 a 1238 r. i mniej lub bardziej „legalnie” znalazły się w dokumencie Odonica? A może tajemniczy *Prerezin* to właśnie Kurzęcin?

⁸ *Lipnica* [hasło], [w:] *Słownik geograficzno-historyczny województwa poznańskiego*, cz. II, Poznań 1992, s. 600.

Wróblewskich w Wilnie) i udostępnienie ich badaczom w kolorze i wysokiej rozdzielczości pozwalają na weryfikację dotychczasowych wyników badań dotyczących niektórych z najstarszych dokumentów poznańskiej komandorii joannitów, konkretnie dyplomów o nr. 104, 117 i w pewnym stopniu 213 z *Kodeksu Dyplomatycznego Wielkopolski*, T 1.

Słowa kluczowe: komandoria poznańska, wczesne dyplomy, interpolacje, biskup Paweł, Władysław Laskonogi, Władysław Odonic

Tadeusz W. Lange

**Shedding new light on some of the oldest documents
from the monastery
of the Knights of the Order of St John of Jerusalem in Poznań**

Abstract

The digitization of medieval diplomas that are the property of the Wróblewski Library at the Lithuanian Academy of Sciences (formerly the Eustachy and Emilia Wróblewscy State Library in Vilnius) and sharing them with scholars in color and high resolution has enabled the verification of previous findings regarding some of the oldest documents of the Poznań commandery of the Knights of the Order of St John — namely, diplomas no. 104 and 117, and to some degree diploma no. 213, from the *Greater Poland Diplomatic Code*, vol. 1.

Key words: Poznań commandery, early diplomas, interpolations, bishop Paul, Spindleshanks, Odonic